

8. Максимов Є.В., Максимов Є.Є. Літописне місто Заруб за даними археології, історії та лінгвістики // Археологія. – 1989. – № 1. 9. Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. и др. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. 10. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К., 1994. 11. Памятники по истории Киевского государства IX-XII вв. Сб. документов подготовлен к печати Г.Е. Кочиним. – Л., 1936. 12. Прокопий из Кесарии. Война с готами / Пер.

с греч. С.А. Кондратьева. – М., 1950. 13. Рыбаков Б.А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. – М., 1968. 14. Рубель В.А. История средневекового Востока. – К., 2002. 15. Сборник документов по социально-экономической истории Византии. – М., 1951. 16. Шаскольский И.П. Возникновение государства на Руси и в Скандинавии (черты сходства) // Древнейшие государства на территории СССР, 1985 год. – М., 1986.

Надійшла до редколегії 08.11.05

О. Пархомчук, д-р політ. наук

ЗДІЙСНЕННЯ КОНВЕРСІЇ В КРАЇНАХ З ДЕМОКРАТИЧНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Присвячено проблемі конверсії, шляхам її здійснення в країнах з демократичним політичним устроєм.

The article is dedicated to the problems of conversion and ways of implementation in the countries with democratic political systems.

Політична демократична система основана на визнанні народу як головного джерела влади, його праві брати участь у суспільних і державних рішеннях. Це система, в якій кожний громадянин наділений широким колом прав і свобод. Вважається, що такі політичні системи не схильні до вирішення міжнародних проблем силовими методами, роблячи це тільки вимушено.

Американський політолог С. Хантінгтон виділяє три хвилі демократизації в історії сучасного світу. Перша – 1820–1926 рр. У цей період відбувається становлення 29 демократій, серед них демократичних політичних систем у Великій Британії, Франції, США, Швейцарії тощо. Перша зворотна хвиля 1926–1942 рр. почалась з приходом фашизму до влади в ряді країн Європи. Друга хвиля демократизації 1942–1962 рр. починається ще в ході Другої світової війни і визначається перемогою над фашизмом та крахом колоніальних режимів. Як наслідок – у 36 країнах світу були встановлені демократичні режими. Друга зворотна хвиля 1960–1975 рр. охопила переважно країни, що розвиваються, де були встановлені авторитарні режими. Третя хвиля демократизації починається з 1975 р. з повалення авторитарних режимів в Греції, Португалії, Іспанії, далі – в країнах Латинської Америки. Завершується вона знищенням тоталітарних режимів у СРСР та країнах Східної Європи наприкінці 80-х на початку 90-х рр. XX ст. [15, с. 13].

Порівняльний аналіз "хвиль демократизації" з хвилями конверсії дозволяє зробити висновок, що саме під час хвиль демократизації відбувається особливо потужна синхронна конверсія.

По закінченні Першої світової війни в США було проведено так звану вимушену конверсію. Процес проходив складно, воєнні заводи закривалися механічно, а тому зростало безробіття. За період з літа 1920 р. до весни 1921 р. промислове виробництво впало на чверть. Кількість безробітних сягнула 5,5 млн осіб. Почалась криза і в аграрному секторі. За часи війни фермери збільшували свої господарства найчастіше за рахунок кредитів. Було вироблено забагато продовольства, яке з кінцем війни стало втрачати ринки збуту. Ціни на нього впали, і відповідно знизилась прибутки фермерства.

З кінцем війни президент В. Вільсон почав згортати федеральні органи воєнного регулювання. До 1920 р. було демобілізовано величезну армію та згорнуто військове виробництво. Скоротились витрати на військову сферу, хоча і тоді вони перебільшували в 10 разів колишні витрати на оборону [5, с. 19], що підтверджує вимушеність конверсії.

Протягом 1921–1922 рр. було прийнято низку законів, завдяки яким були значно знижені податки, зокрема податки на надприбуток порівняно з воєнним часом [6, 148]. У 20-ті рр. введено державну допомогу для розви-

тку дрібного приватного бізнесу, що полегшувало становище демобілізованих солдат. Вони отримували пільги при наданні кредитів, у тому числі на заснування будівельних фірм, вигідні контракти на перевезення вантажів. У 1920 р. було прийнято закон про транспорт, за яким залізничні дороги, що перебували під час війни під державним контролем, повертались у приватну власність. Торговельний флот також було передано в приватний сектор [6, 147].

Специфічною була конверсія в європейських демократіях. По закінченні Першої світової війни та після революції в Німеччині була встановлена так звана Веймарська республіка – ліберально-демократичний режим, який відразу розпочав конверсію. Це передусім пов'язано з наслідками Першої світової війни та кризовою ситуацією в країні. В умовах економічної кризи в Німеччині значну роль відіграло "Демобілізаційне управління", яке очолював генерал Й. Кет. Воно якраз і займалось питаннями повоєнної конверсії. Від того, як вирішувалось це завдання, залежала соціальна атмосфера в суспільстві. Діяльність цього відомства дала промисловцям та підприємцям час для виходу з кризи після війни та революції [2, с. 447].

Не залишилась осторонь від цього процесу і Україна. Проголошення самостійності УНР у січні 1918 р. стало міжнародно-правовою основою майбутньої незалежної державності України. УНР Центральної Ради в IV Універсалі, який було видано 11 (24) січня 1918 р., давав вказівку Раді Народних Міністрів (РНМ) вести мирні переговори з Четвертним союзом, укласти мирний договір, розпустити армію, замість неї утворити народну міліцію, провести конверсію. "Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватись, поручаємо розпускатися солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств. Знищені війною і демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочі державного скарбу... Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець. Раді Народних Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до вибору продуктів, необхідних для робочих мас" [4, с. 270]. Уряд УНР проголосив боротьбу з безробіттям та обіцяв допомогу демобілізованим і потерпілим від війни відповідно до справді європейської демократичної традиції.

Друга хвиля демократизації 1942–1962 рр. також була відмічена конверсією, пов'язаною із закінченням Другої світової війни.

До конверсії у США почали готуватись задовго до закінчення війни. Наприкінці війни адміністрація Т. Рузвельта активізувала свою позицію щодо підготовки до процесу конверсії. В основному це було пов'язано з вирішальними перемогами на фронтах Другої світової війни, корінним переломом у ході війни, наближенням довгоочікуваної перемоги. Уже в квітні 1943 р. керівництво військового виробництва почало вивчати це питання. Наприкінці 1943 р. сенатори Б. Барух і Дж. Хенкок зайнялися підготовкою належної доповіді, яка була закінчена до середини лютого 1944 р. У ній відзначалося, що перехід воєнної промисловості на цивільне виробництво пов'язаний з великими труднощами і до нього слід готуватися заздалегідь [17, с. 5].

Питання про конверсію постало досить гостро і в зв'язку з тим, що частка оборонного сектору економіки досягла після війни чверті валового національного продукту (ВНП).

Ще до завершення бойових дій американці почали поступово здійснювати демобілізацію. Додому повертались ветерани, які потребували нових робочих місць. Тому вже в грудні 1944 р. сенатор Ф. Меррей разом із Г. Трумена направили в сенатський комітет з військових справ доповідь з питань конверсії й забезпечення повної зайнятості. У ній пропонувалося прийняти закон про забезпечення населення роботою, причому цей обов'язок покладався на державу.

Одночасно проблеми конверсії вивчали комітети Сенату і Палати представників, але їхні пропозиції не знайшли підтримки серед ділових кіл.

Ці проблеми знайшли відображення в посланнях Ф. Рузвельта конгресу від 23 листопада 1943 р. щодо кадрових питань конверсії, від 18 вересня 1944 р. щодо організаційних заходів конверсії, від 20 березня 1945 р. відносно соціальних аспектів конверсії, від 7 квітня 1945 р. відносно економічних аспектів конверсії. Особливого значення в контексті теми дослідження набуває лист президента США Ф. Рузвельта від 29 вересня 1944 р., в якому він акцентує увагу на необхідність супроводження конверсії відповідними зовнішньополітичними заходами [12].

Значна увага приділялась соціальним аспектам конверсії. З ініціативи та санкції Рузвельта 13 березня 1944 р. сенатором В. Кларком до Конгресу від імені великої групи сенаторів було внесено білль "Про надання федеральними урядом допомоги і створенні відповідних умов мирного життя ветеранам Другої світової, що повертаються з війни" [6, с. 33]. Його було прийнято під назвою "Солдатський білль про права". Він забезпечив соціальні пільги військовослужбовцям, які повертались з війни. Це, зокрема, допомога в разі безробіття (20 дол на добу протягом року), безплатна перекваліфікація (якщо плата за навчання не перевищувала 500 дол на місяць), державні позички під низькі відсотки на будівництво ферм і т. ін. Відповідно до цього закону замість Комісії з військової мобілізації було створено Комісію військової мобілізації і реконверсії, якій було надано широкі повноваження [14, с. 168].

7 вересня 1944 р. Голова Управління військової мобілізації та реконверсії Дж. Бірнс подав президенту США доповідь про переведення військової економіки на мирні рейки. У ній враховувались пропозиції і рекомендації комісій військового і морського міністерств. У документі йшлося про необхідність переведення військових підприємств на цивільне виробництво, скорочення тривалості робочого тижня, ліквідування податку на великі прибутки [10, с. 11].

Попри вжиті заходи, напруження зростало. У 1946 р. розпочався найчисельніший за всю історію США страйк.

Відповіддю на вимоги трудящих стала широковідома програма Г. Трумена, що складалась із 21 пункту. Він виклав урядову програму у формі "Послання про реконверсію" Конгресові 6 вересня 1945 р., відому під назвою "Двадцять один пункт Г. Трумена щодо реконверсії". Крім низки конкретних практичних дій з конверсії, він планував проведення широких соціальних та економічних реформ. Серед основних пунктів були: захист робітників від порушень закону з боку наймачів, збільшення розмірів мінімальної зарплати, підвищення матеріальної компенсації при втраті роботи, надання матеріальної допомоги для оренди чи купівлі житла. Програму супроводжували пропозиції щодо медичного страхування, пенсійного забезпечення та подовження терміну дії пільг колишнім військовослужбовцям [18].

Наслідки післявоєнної конверсії в США були узгалянені в таких важливих документах, як доповідь палати представників конгресу (1946), доповіді голови Управління військової мобілізації та реконверсії президенту США [15, с. 58].

На особливу увагу заслуговує той факт, що американська адміністрація поступово усвідомлювала необхідність врахування зовнішньополітичного аспекту при плануванні конверсії. Про це свідчить виступ в конгресі Г. Трумена з приводу річниць участі США в роботі Організації Об'єднаних Націй, в якому підкреслюється важливість внеску ООН у стимулювання зусиль національних урядів в галузі післявоєнної конверсії та необхідність міжнародного співробітництва в її здійсненні. Однак на процес конверсії вплинула інша війна – "холодна", яка почалася в самий розпал здійснення конверсії.

Конверсія в США, хоча і була ґрунтовно підготована та законодавчо оформлена, проходила не без проблем. Невдачі на шляху реалізації програм конверсії призводили до широкомасштабних соціальних конфліктів, в яких держава мусила виступати в ролі арбітра між підприємцями та найманими робітниками. Але в кінцевому результаті наслідки вжитих заходів виявились позитивними. Результатами проведення воєнної реформи було створення могутнього ВПК.

Після закінчення Другої світової війни ще одна західна демократія – Канада – вийшла з економічної кризи і посіла провідне місце серед індустріально розвинених країн. За обсягом військового виробництва вона посіла четверте місце в світі. Це сталося передусім завдяки величезному попиту на воєнну продукцію. По закінченні війни необхідно було провести конверсію воєнної промисловості, дві третини воєнної промисловості необхідно було перевести на мирне виробництво.

Для проведення конверсії в Канаді були сприятливі умови: по-перше, висока кон'юнктура на світовому ринку; по-друге, значні грошові накопичення в населення, що збільшувало їх купівельну спроможність; по-третє, багаті природні ресурси країни.

Уряд Канади заздалегідь готував планування та проведення конверсії. Ще в 1939 р. було створено Консультативний комітет з демобілізації та відновлення, у вересні 1941 р. – Раду консультантів з економічної політики та реконструкції. Також були створені Комітети з питань реконструкції та відновлення економіки при Палаті общин (1942, березень) та Сенаті (1943, березень), які займалися вивченням проблем конверсії. Основні принципи її проведення в Канаді були сформульовані в "Білій книзі про зайнятість і прибутки", представленій парламенту 12 квітня 1945 р. [3, с. 63]. Уряд брав на себе відповідальність за підтримку повної зайнятості, стабільності доходів, високої господарської кон'юнктури. Попередні наслідки конверсії в Канаді та подальші завдання

були узагальнені в доповіді, підготовленій на основі узагальнення досвіду близько 600 канадських підприємств, які підлягали конверсії [17, с. 78].

Здійснюючи програму конверсії, Канада вже до середини 1946 р. поставила 80 % державних підприємств перед її неминучістю. Ці підприємства були передані в оренду чи продані приватним особам за цінами, значно нижчими їх вартості. У 1946 р. держава надала кредит у 236 млн дол приватним підприємцям. Було надано пільги у сфері податків. Податок на надприбуток з 1 січня 1946 р. було знижено з до 60 %. З 1 січня 1948 р. податок на надприбуток взагалі було відмінено [16]. Певною мірою перехід канадської економіки на мирне виробництво в основному проходив легко й швидко саме з означених причин. Зокрема, наприкінці 1946 р. майже чотири п'ятих усіх військових підприємств було переведено на виробництво мирної продукції, а до середини 1947 р. конверсію було практично завершено.

Слід однак зважати і на проблемність канадської конверсії. Скажімо, скорочення військового виробництва відбилося на обсягах випуску промислової продукції. Кількість безробітних 1946 р. сягала 2,6 % всієї робочої сили [3, с. 63].

Для розв'язання соціальних проблем у ході конверсії Федеральний уряд Канади запровадив цілу низку соціальних реформ: знизив ставки прибуткового та непрямих податків, підвищив мінімум прибутків, звільнених від податків. У 1949 р. було збільшено державні вкладення в соціальну сферу, зокрема підвищені пенсії за старістю та інвалідністю.

У ході конверсії було ухвалено низку ефективних законів. Зокрема, згідно з законом "Про позички на вдосконалення ферм" (1944) уряд Канади зобов'язував чартерні банки виділити протягом трьох років (1945–1947) суму в розмірі 250 млн дол для здійснення фінансової допомоги фермерам. Їм на пільгових умовах надавалась позичка в розмірі 3 тис. дол для придбання сільськогосподарської техніки, електрифікації, водопостачання тощо. У 1945 р. було прийнято закон "Про забезпечення ветеранів війни", який надавав демобілізованим грошову допомогу, кредити на будівництво житла та відкриття власного бізнесу тощо [3, с. 68].

З метою координації зусиль в галузі здійснення конверсії в травні 1945 р. було підписано угоду між Сполученими штатами та Канадою [17, с. 89]. Це свідчило про початок міжнародного співробітництва в галузі конверсії, яке набуває більш широкого характеру на етапі розпаду Ялтинсько-Потсдамської системи.

Не менш цікавим є досвід Великої Британії, яка по закінченні Другої світової війни поступово стала на шлях впровадження базових елементів європейської демократії. Держава втрачає фактично провідні позиції, на перший план виходять інші дві наддержави – США та СРСР. Британія вийшла з війни фактично з не надто великими людськими втратами – близько 300 тис. загиблих на фронтах. На її території не велися наземні бойові дії. Їй вдалося зберегти ще на деякий час свою велику колоніальну імперію. Однак війна завдала серйозного удару її політичній та економічній позиціям у світі. Загальна сума втрат за часи війни склала 8,6 млрд фунтів стерлінгів. Коли Велика Британія вступала в Другу світову війну, вона мала зовнішній борг в 476 млн фунтів стерлінгів, а на 1945 р. цей борг зріс до 3,355 млрд [1, с. 224].

У цих умовах Велика Британія успішно здійснила повоєнну конверсію. Проблема конверсії містила в собі низку складних завдань у сфері достатньої оборони, оптимального розміщення продуктивних сил і організації виробництва, забезпечення зайнятості й соціальної

захищеності населення, тому вона розв'язувалась на державному рівні. Точніше цей процес можна охарактеризувати як досвід реконверсії, оскільки підприємства поверталися до виробництва продукції, що випускалася ними до війни.

Програма конверсії після Другої світової війни у Великій Британії призвела до невеликого і короткочасного скорочення економічної активності. Перехід до мирної економіки відбувся надто швидко: у червні 1945 р. чисельність збройних сил становила 5,1 млн осіб, ще близько 3,9 млн осіб були зайняті у військовому виробництві та постачанні. Було поставлено завдання демобілізувати 1,5 млн осіб і звільнити 4,4 млн осіб з воєнних галузей промисловості до грудня 1945 р. Якщо врахувати тих, хто вже повернувся до мирного життя, то протягом шести місяців було потрібно розв'язати проблему трудового і побутового устрою 3,7 млн осіб, що складало 4,2 % усіх зайнятих в оборонних галузях промисловості і військовослужбовців.

Конверсія пройшла успішно, незважаючи на труднощі. Наприкінці 1946 р. 3,5 млн осіб було вивільнено з воєнної промисловості і 4,29 млн військовослужбовців повернулися до мирного життя. Вплив цих змін на сферу зайнятості був меншим, ніж передбачалося, оскільки у військові роки чисельність працівників зростала за рахунок жінок і людей пенсійного віку, що залишили свої робочі місця після 1945 р. Проте в перші післявоєнні роки відбулися значні зміни в структурі зайнятості цивільного населення, хоча безробіття залишалось відносно низьким. З 1945 по 1948 р. загальна кількість робочої сили в державі скоротилася на 1,375 млн осіб, кількість збройних сил – на 4,24 млн осіб, а в цивільних галузях відбулося збільшення зайнятості на 2,65 млн осіб. У таких великих галузях промисловості, як металургія, машинобудівна, хімічна, нафтова, на транспорті, у виробництві вибухівки відзначалися особливо значні скорочення зайнятості [9, с. 120].

Важливо, що перехід до мирної економіки обійшовся без серйозного втручання уряду. Було здійснено такі заходи: знижено прибутковий податок і податок на прибуток; виплачувалася компенсація за збитки, заподіяні війною; велася політика регулювання купівельної спроможності фунта стерлінгів.

Маємо підстави для того, щоб не ідеалізувати вплив демократичних суспільних відносин на характер, якість і обсяги конверсії.

У розпал "холодної війни" проблема конверсії закономірно розглядалась в основному на теоретичному рівні. У той же час США здобули певний досвід проведення конверсії після війн в Кореї (1950–1953) та В'єтнамі (1965–1973). Незважаючи на те, що в цілому зовнішньополітичний курс президента Д. Ейзенхауера продовжував "холодну війну" проти СРСР, він все ж характеризувався відносно об'єктивною оцінкою позицій США в світі. Д. Ейзенхауер першим відмітив негативний вплив ВПК на політику США. Він вважав за необхідне стримувати прихильників нарощування воєнного виробництва, розуміючи: якщо ВПК надати безконтрольну владу, США перетворяться на "гарнізонну державу". У квітні 1953 р. у промові "Шанс для миру" він заявив, що гонка озброєнь веде до знищення результатів праці кожного народу і кожної країни, веде до ядерної війни, а конверсія забезпечить все необхідне для життя [8, с. 28].

Конверсія в США після війни в Кореї була менш масштабною, драматичною й складною, ніж після Другої світової війни. Реально здійснювалася тільки обмежена демобілізація американських економічних ресурсів. Діючий військовий персонал скоротився приблизно на

800 тис. осіб – з 3,6 млн у 1953 р. до 2,8 млн у 1956 р. [14, с. 173]. Адміністрація Д. Ейзенхауера приділяла відносно незначну увагу практичним проблемам конверсії. Хоча ветеранам війни в Кореї й було гарантовано збереження за ними їхніх колишніх робочих місць, вони мали переваги в одержанні пільг та цивільних робочих місць, але жодної нової масштабної програми не було розроблено. Працівники військової промисловості, які втратили роботу після завершення контрактів, змушені були існувати на соціальну допомогу з безробіття й покладатися на службу зайнятості. Для розв'язання проблем у галузях промисловості, пов'язаних із завершенням військових контрактів, жодних спеціальних конверсійних програм не було створено.

Американський дослідник у сфері конверсії С. Мелман звертає увагу на значні скорочення воєнних витрат у США, які відбулись на початку 50-х рр., у контексті стану на ринку праці й особливостей зовнішньої політики США. Військові витрати скоротились, що супроводжувалось ліквідацією запасів товарів військового призначення. Асигнування на військові витрати були скорочені менш ніж наполовину, головним чином завдяки збільшенню споживання і внутрішнім інвестиціям. В умовах подальшого скорочення військових витрат, безробіття, яке зросло в 1954 р. до 5,6 % робочої сили в США, у 1955 р. скоротилася до 4,4 % [13, с. 351].

Здійснення конверсії після війни в Кореї зводилась в основному до гарантій, що надавались ветеранам після їх повернення до мирного життя. Ані нової програми, ані комплексу дій з питань конверсії адміністрацією Д. Ейзенхауера не було прийнято. Це було викликано погрозами і прогнозами нових регіональних воєн в умовах війни холодної.

31 січня 1973 р. на прес-конференції у Вашингтоні Р. Ніксон оголосив про закінчення в'єтнамської війни, в якій Америка втратила більш ніж 50 тис. осіб і яка завдала серйозних втрат внутрішній та зовнішній політиці США. Тільки після цього в США було проведено традиційну (вимушену) повоєнну конверсію. На відміну від Другої світової війни та війни в Кореї, війна у В'єтнамі завершилася не раптово. Піком воєнної активності був 1968 р., а повоєнним можна вважати 1973 р. По завершенні війни загальні витрати Міністерства оборони США скоротилися приблизно на 20 % у 1973 р. [14, с. 176]. За даними Міністерства оборони, зайнятість у суміжних з оборонними галузях знизилася з 3,2 до 2,0 млн осіб. У цілому за період перебудови (1968–1972) у цих галузях було ліквідовано 3,0 млн робочих місць [14, с. 176]. На відміну від Другої світової війни і війни в Кореї, військова присутність США у В'єтнамі скорочувалась поетапно, що і зумовило логіку конверсії.

Загалом період з 50-х – до середини 80-х рр. ХХ ст. можна охарактеризувати як "аналітичний етап конверсії". У цей час у більшості країн світу, фактично крім СРСР та США, майже не здійснювалося практичних дій з проведення конверсії. Однак на цьому етапі відбуваються численні спроби розробки моделей, програм і проектів законів з проблем конверсії в багатьох країнах світу, зокрема, в США, Швеції, Італії, ФРН, Великій Британії, Франції.

У другій половині 70-х рр. ХХ ст. процес конверсії починають сприймати не як просте переміщення ресурсів з військового в цивільний сектор, а як складний динамічний процес – демократичну структурну перебудову економіки.

Таким чином, ми бачимо, що в країнах з демократичними політичними системами відбувалась синхронна конверсія після завершення Першої та Другої світових війн, вимушена конверсія в деяких країнах Заходу, яка була пов'язана з економічними, політичними чи воєнними мотивами. Характерно, що США, які претендують на особливу роль у світових справах, також обмежують конверсійні плани і проекти з причини особливостей зовнішньополітичних стратегій. Доктрини стримування і визволення, глобальної відсічі і демократизації потребують потужної армії, а отже і не менш сильного ВПК, що є об'єктивним гальмом на шляху конверсії.

1. Всемирная история. Т.1-13. М., 1983. – Т. IX. 2. Всеобщая история. Высшее образование / Новиков С.В., Манькин А.С. и др. – М., 2003.
3. Галкина И.В. Реконверсия и экономическая политика (Канадский опыт. 1945-1956 гг.) // Американский ежегодник. – М., 1994. 4. З Четвертого универсалу Української Центральної Ради / Історія України: Документи. Матеріали. – К., 2002. 5. История США. Т. 3. 1918-1945. – М., 1985. 6. Кублин И.М. Организационно-экономические проблемы диверсификации производства: Автореф. дис. ... канд. экон. наук / Саратов. гос. экон. акад. – Саратов, 1998. 7. Сивачев Н.В. Рабочая политика правительства США в годы второй мировой войны. – М., 1974. 8. Шаскольский А.И. Ни мертвым, ни красным: становление ядерной стратегии США и новое мышление // Американский ежегодник. – М., 1993. – С. 21–35. 9. Economic effect of disarmament. Economic Intelligent Unit. – Toronto, 1963. – P. 119–120. 10. From war to peace, a challenge. – Wachington, 1945. – P. 11. 11. Hantington S. Democracy's Third Wave // Journal of Democracy. – 1991. Spring 12. <http://www.presidency.ucsb.edu/site/docs/>; Roosevelt F. 1943-1945. 13. Melman S. Disarmament. Its Politics and Economics. – Boston, 1962. 14. Mosley H.G. The Arms; Economic and Social Consequences. – Lexington, Toronto, 1985. – P. 168–176. 15. Post-war economic policy and planning. Eleventh report of the House special committee on post-war economic policy and planning, pursuant to H. Res. 60, a resolution authorizing the continuation of the Special committee on post-war economic policy and planning. Final report, reconversion experience and current economic problems Washington, U. S. Govt. print. off., 1946. 16. Reconversion of industry, cooperation in transition from war to peace. Agreement between the United States of America and Canada, continuing the principles of the Hyde Park declaration of April 20, 1941, effected by exchange of notes signed at Ottawa May 7 and 15, 1945, entered into force May 15, 1945. [Washington, U. S. Govt. Print. Off., 1948]. 17. Reconversion, modernization and expansion, progress and programs in selected Canadian manufacturing industries, 1945-1947; an analysis of reports provided by 643 major plants formerly engaged in war production. [Prepared by D.M. McDonald and L.S. Albright] Dept. of Reconstruction and Supply, Economic Research Branch. – Ottawa, 1946. 18. Truman H. Special Message to the Congress Transmitting Reorganization Plan 1 of 1946 – May 16, 1946 – <http://www.presidency.ucsb.edu/site/docs/>.

Надійшла до редколегії 23.11.05

М. Капітоненко, канд. політ. наук

СИЛОВИЙ ФАКТОР У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ПАРАДИГМИ, ТЕОРІЇ, КОНЦЕПЦІЇ

Розглянуто основні підходи в дослідженнях силового фактора в сучасній теорії міжнародних відносин. Критично проаналізовано роботи класиків "силового мислення", позначено важливі методологічні проблеми. На основі аналізу сформульовані головні елементи поняття "сили" в міжнародних відносинах та визначено їхні прояви.

The article is devoted to studying of the main approaches in research of power factor in contemporary theory of international relations. Works of well-known authors in the mainstream of "power reasoning" were critically assessed and some important methodological problems were identified. On this basis main elements of power concept in international relations were formulated and their indicators recognized.

Цілком імовірно, що донаукове використання терміну "сила" залишало за його прихильниками свободу вибору розуміння. Також імовірно, що вони не занадто

переймались пошуком строгого однозначного визначення того, що цілком природно вважали пояснювачем широкого кола процесів, що відбувалися в політичному